

KRITIKÁK

VALUCH TIBOR*

Kisebbségi lét az államszocializmusban

Tóth Ágnes: *Németek Magyarországon 1950–1970.*Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum
Kiadó, 2020. 578 oldal

Tartalmas és fajsúlyos könyv Tóth Ágnes monográfiája, ami több évtizedes kutatómunka nagyszabású és figyelemre méltó összegzése. A szerző érdeklődése az 1980-as évek közepén fordult a modernkori Magyarországon élő nemzetiségek, ezen belül is elsősorban a német kisebbség története felé. Ismert és elismert kutatója a kérdéskörnek, számos magyar és idegen nyelvű publikáció szerzője. Most lényegében ezt a hosszú idő alatt felhalmozott tudást szintetizálta legújabb könyvében.

A jelenkori magyarországi németiség sorsa önmagában is érdekes kutatási téma, ám a 20. századi magyar politikai és társadalmi változások tükrében különösen az, hiszen a II. világháború, a háborút követő kitelepítés, a kommunista hatalomátvétel, a folytatódó és csak lassan mérséklődő jogfosztottság, majd a formális jogok megadása a 60-as évektől fémjelzi ennek a folyamatnak a fontosabb pontjait.

Tóth Ágnes monográfiája tehát szervesen épül eddigi munkásságára; ahogyan a szerző a könyv bevezetésében megfogalmazta, egy olyan politikai társadalomtörténet megírására tesz kísérletet, aminek a középpontjában a magyarországi németek 1950–1970 közötti története, a politikai döntések és azoknak a német kisebbségre gyakorolt hatása, a változások értelmezése, végső soron a politikai hatalom és a magyarországi német kisebbség interakcióinak elemzése áll. Tágabb értelemben és megközelítésben azt vizsgálja, hogy a kitelepítések lezárulása után a kommunista hatalom hogyan viszonyult a Magyarország területén maradt mintegy 220–250 ezer német nemzetiségű személyhez. Milyen stratégiát fogalmazott meg velük kapcsolatban, s ez miben és mennyiben különbözött a más nemzeti kisebbségekkel szembeni eljárási módtól? Szintén a szerző érdeklődésének homlokerében

* A szerző történész, a TK Politikatudományi Intézet tudományos tanácsadója és az Esterházy Károly Egyetem professzora. E-mail: valuch.tibor@tk.hu

állnak a nemzetiségpolitika elméleti kereteivel, fogalomhasználatával, tartalmi elemeivel kapcsolatos kérdések is, úgy, hogy nagy figyelmet szentel munkájában a deklarált elvek és a hétköznapi gyakorlatok között mutatkozó különbségeknek is. Fontos vizsgálati szempontja az is, hogy a sztálinizmussá egyszerűsített marxizmus ideológiai alapján álló magyar kommunista vezetés miként tekintett a nemzeti identitásra az internacionalizmus ideológiai platformjáról, s hogyan kezelte a nemzetiségi kérdést. A szerző ezekre a kérdésekre próbál meg válaszokat adni több mint félezer oldalas könyvében, többnyire sikerrel. A jól tagolt, logikus szerkezetű munkát független, forrás- és szakirodalom jegyzék, valamint személy- és helységnevmutató egészíti ki.

Tóth Ágnes igen nagy mennyiségű forrásanyagot dolgozott fel könyvében, gyakorlatilag az elérhető releváns források teljes körét megpróbálta hasznosítani. Mintegy száz levéltári fondban és állagban végzett alapkutatásokat. Kiemelt figyelmet szentelt azon legfelsőbb államigazgatási szervek – belügy-, oktatási, művelődési, külügyminisztérium –, az MDP és az MSZMP vezető testületei különböző irategyütteseinek is, amelyek kisebbségtörténeti vonatkozásait a történettudomány eddig nem, vagy csak részben hasznosította. De nemcsak az országos szervezetek – az MDP és az MSZMP, valamint a különböző minisztériumok, illetve az állambiztonsági szolgálatok – iratait tárta föl, hanem alapkutatásokat folytatott a megyei levéltárak megyei tanácsi és pártiranyagában, egy-egy kiválasztott járás, valamint település dokumentumaiban is. Szintén fölhasználta a Szövetségi Levéltárban (Bundesarchiv) és a Külügyminisztérium Politikai Levéltárában (Politisches Archiv) őrzött fondok iratanyagát is. S emellett magániratokra és a korszak sajtójára is támaszkodott.

A szerző módszertanilag a tematikus és kronologikus tárgyalási mód kombinációját alkalmazza, s alapvetően a hagyományos történeti elemzési módszerekre támaszkodott a könyv megírása során. A nagy tematikus egységeken belül kronológiai sorrendben ismerteti a döntések motivációit, gyakorlati végrehajtásukat, illetve a társadalmi reakciókat.

Az adott keretek között nyilván nem lehet részletesen kitérni a könyvben tárgyalt valamennyi kérdésre, így ezek közül csak a legfontosabbakat emelném ki, azokat, amelyeket a munka megítélése szempontjából fontosnak tartok. Ilyen alapkérdés az, hogy miért is fontos a nemzetiségi kérdés, a magyarországi nemzeti kisebbségek, ezen belül a németség történeti változásainak, sajátosságainak a vizsgálata. Miben és mennyiben adhat többletismereteket ennek a politika-, gazdaság- és társadalomtörténeti vonatkozásokkal egyaránt rendelkező problémakörnek a vizsgálata az államszocialista rendszer működésének megértéséhez?

Nyilván elsősorban azért, mert olyan kevésbé vizsgált/feltárt területét mutatja be az államszocialista rendszer működési sajátosságainak, amelynek a feldolgozása tovább árnyalhatja a kérdéskörrel kapcsolatos ismereteinket.

A könyv bevezetésében a szerző kitért arra is, miért szentelt nagyobb figyelmet a politikatörténeti háttér bemutatásának, ám ennek ellenére sem győzött meg teljesen arról, hogy valóban annyire részletesen kell összefoglalni a köztörténeti/ politikatörténeti tényeket, ahogyan ezt megtette, különösen annak ismeretében, hogy az általa is gyakran idézett történeti összefoglalások – többek között Gyarmati György, Romsics Ignác és mások munkái – már hosszabb ideje rendelkezésre állnak. Értem a szerző kontextualizálási szándékát, de mégsem tartom teljesen indokoltnak. S ha már kontextualizálás, a totalitáriánus rendszer viszonyai közepette élő kisebbség történeti elemzése során a hatalom és a kisebbség viszonyának vizsgálatához talán érdemes lett volna a fogalmi kereteket is még valamivel tágasabbra venni. Bemutatva, hogy a diktatórikus viszonyok között milyen mozgásteret maradt a kisebbségnek általában és annak a sajátosan stigmatizált csoportnak, amit a magyarországi németek alkottak a 20. század közepén. Így jobban megvilágíthatóvá vált volna, hogy a totális rendszer keretei mennyiben határozták meg a kisebbségpolitikát, ha egyáltalán lehet érdemi kisebbségpolitikáról beszélni a vizsgált időszakban Magyarországon.

Részben tartalmi, részben módszertani kérdés, mennyire lehet a kor viszonyainak ismeretében önálló társadalmi-politikai aktornak tekinteni a nyilvánvalóan szoros politikai ellenőrzés alatt álló kisebbségi szervezeteket és a szigorúan ellenőrzött sajtót. Nyilvánvalóan nem voltak azok, így ezek tevékenységének a részletező bemutatása vagy a sajtó elemzése megítélésem szerint kevés többletinformációt ad a magyarországi németiség valóságos helyzetének a megértéséhez.

A könyv egyik kulcs kérdése megítélésem szerint is az identitás kérdésköre, a szocialista hazafiság versus a nemzeti/nemzetiségi öntudat megőrzésének, megtartásának és újjáépítésének a folyamata vagy éppen a hiánya, amihez sokféle adalékot szolgáltat Tóth Ágnes munkája. Nagyon izgalmas probléma, miként lehetett a németiség szempontjából sokszorosan előnytelen környezetben újrateremteni a saját kisebbségi identitásukat. Ha a politikai és társadalmi feltételeket nézzük, akkor ezek hosszú éveken keresztül kifejezetten előnytelenek voltak, hiszen volt egy háborús stigmatizálás, 1948/49 után jött a totális diktatúra következett, ami magával hozta az általános kiszolgáltatottságot, majd a Kádár-korszak alapinternacionalizmusa a nemzeti gondolattól való félelmével, a nacionalizmus elleni folytonos harcával, a maga által kreált, gyakorlatilag megfoghatatlan szocialista hazafiságával – amibe csak szűkösön vagy egyáltalán nem fért bele az, aki mást gondolt, mint amit a korabeli politika elvárt, illetve értett – eleve leszűkítette a társadalmi mozgásteret.

A nagyívű monográfia röviden bemutatja az intézményeket vezető, az azok tevékenységét szervező embereket is, bár a német kisebbség lokális és országos elitjének elemzése lehetett volna talán még részletesebb is.

Az esettanulmány jellegű részek, mint a kitelepítés gazdasági háttere – a vagyonszerzés, a vagyonátrendezés/kirablás – vagy az internálás, a családdegyszítési

küzdelmek története, ahol elsősorban annak következtében, hogy a szerző a személyes történelem szintjén és szempontjai felől közelít, nagyon érdekesegek, jól szemléltetik a hatalom és az egyén viszonyát, az egyes ember kiszolgáltatottságát, védtelenségét – és egyénként – tehetetlenségét a hatalmi törekvésekkel szemben.

Ez a kikényszerített migráció és a velejáró jogfosztás fontos eseménye volt a zsidótörvényekkel elindított és a kommunista hatalomátvétel után kibontakozó államosítással folytatódó és a kollektivizálással lezáruló több mint egy évtizedes tulajdon-átrendezési, tulajdontól történő megfosztási folyamatnak, aminek a keretében pontosan nehezen megbecsülhető magánvagyonok semmisültek meg, illetve cseréltek gazdát úgy, hogy állami tulajdonba kerültek.

Ugyancsak nagyon érdekesítőek a megtorlással, a táborok világával foglalkozó részek, ahol egy sajátos mikrovilág válik megismerhetővé az olvasó számára az egyéni sérelmek bemutatása és a hatalom által vezérelt, a németekkel szembeni diszkrimináció sokrétű vizsgálata révén.

Tóth Ágnes igen komoly és szerteágazó kutatómunkát végzett, s ennek köszönhetően olyan fontos könyvet tett le az asztalra, ami a magyarországi kisebbségtörténeti szakirodalom egyik alapvető munkája. Képes volt egységes gondolatai rendszerbe szervezni a tényeket és állításait, érvényes elemzési szempontokat adott mindehhez, s igyekezett mindezeket következetesen érvényesíteni munkája során.